

แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่น
บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย
CONSERVATION GUIDELINES FOR INDIGENOUS KNOWLEDGE
ON THE USE OF HERBAL PLANTS IN BAN NA PA NAT,
KHAO KAE SUBDISTRICT, CHIANG KHAN DISTRICT,
LOEI PROVINCE

¹ปิยะนุช เหลืองงาม และ²วีระนุช แย้มยิ้ม

¹Piyanuch Luerngam and ²Weeranuch Yamyim

มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ประเทศไทย

Loei Rajabhat University, Thailand

¹koo_nuch@hotmail.ac.th, ²smile smile_46@hotmail.com

Received : January 20, 2024; Revised : March 24, 2024; Accepted : April 30, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพและมีวิธีการดำเนินการศึกษาโดยการสำรวจพืชสมุนไพรท้องถิ่นในชุมชนที่มีการนำมาใช้ประโยชน์ และการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อค้นหาแนวทางทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่น โดยมีกลุ่มตัวอย่างคือ ตัวแทนครัวเรือน ในหมู่ที่ 4 บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย จำนวน 161 คน จากทุกครัวเรือนที่มีอายุมากกว่า 40 ปีขึ้นไป และปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 2 คน มีเครื่องมือในการศึกษาคือแบบสัมภาษณ์เชิงลึกและแบบสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า มีแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นมี 7 แนวทาง คือแนวทางที่ 1 การสืบทอดจากบรรพบุรุษ เป็นการเรียนรู้จากพ่อสู่ลูก แนวทางที่ 2 การจัดบันทึกการทำสมุดคู่มือ ผู้ให้ข้อมูลได้ทำการจัดบันทึกพืชสมุนไพร ประโยชน์ สรรพคุณ สัดส่วนการแปรรูปและปรุงยา แนวทางที่ 3 การขยายพันธุ์พืชสมุนไพรท้องถิ่นมีวิธีการ 3 อย่าง ได้แก่ การนำพันธุ์พืชจากป่าเข้ามาปลูกในครัวเรือน การขยายพันธุ์ด้วยตนเองในบ้านและการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์แก่ผู้ที่สนใจ แนวทางที่ 4 การพัฒนา

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์. สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ทั่วไป คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

² อาจารย์ ดร. สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

ตนเองการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีหน่วยงานของรัฐได้เข้ามาพัฒนาระดับปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ด้านพืชสมุนไพร หมอยาพื้นบ้าน แนวทางที่ 5 การนำพืชสมุนไพรท้องถิ่นมาแปรรูปเป็นยารักษาโรค การพัฒนาและผสมผสาน พืชสมุนไพรหลากหลายชนิด แนวทางที่ 6 การสร้างมูลค่าเพิ่มโดยการจำหน่ายจากพืชสมุนไพรท้องถิ่นส่งผลให้ผู้ให้ข้อมูลนำความรู้ไปพัฒนาผลิตภัณฑ์และผ่านกระบวนการพัฒนามาสู่การจัดจำหน่ายในหลายพื้นที่และแนวทางที่ 7 การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้แก่บุคคลที่สนใจ เยาวชน หน่วยงานของรัฐ เครือข่ายพืชสมุนไพร

คำสำคัญ : แนวทางการอนุรักษ์; ภูมิปัญญา; บ้านนาป่าหนาด

Abstract

The purpose of this research article is to study the guidelines for preserving the wisdom and use of local medicinal plants in Ban Na Pa Nad, Khao Kaeo Subdistrict, Chiang Khan District, Loei Province. It is a qualitative study and the method of conducting the study is by surveying the local medicinal plants in the community where they are brought. take advantage and in-depth interviews to find ways to conserve the wisdom of using local medicinal plants. The sample group is Household representatives in Village No. 4, Ban Na Pa Nad, Khao Kaeo Subdistrict, Chiang Khan District, Loei Province, totaling 161 people from every household over 40 years of age, and 2 local philosophers. The tools for the study were in-depth interviews and observational forms. Participation and non-participation The results of the study found that There are 7 guidelines for preserving the wisdom of using local medicinal plants as follows: Method 1) Inheritance from ancestors It is learning from father to son. Method 2) Taking notes and making a manual. The informant took notes on medicinal plants, their benefits, properties, processing proportions and medicine preparation. Method 3) There are 3 methods for propagating local medicinal plants: bringing plant species from the wild to grow in the household. Self-propagation at home and exchanging species with those who are interested. Guideline 4) Self-development, exchanging knowledge. There is a government agency that has come to develop and raise the level of local philosophers who have knowledge of medicinal plants. Folk Medicine Doctor, Method 5) Taking local medicinal plants and processing them into medicine. development and integration Various types of medicinal plants. Guideline 6) Creating added value by selling medicines from local medicinal plants, resulting in information providers bringing their knowledge to develop products and through the development process leading to distribution in

many areas. And Guideline 7) Transferring and disseminate knowledge, transfer and disseminate knowledge to interested persons, youth, government agencies Medicinal plant network.

Keywords: conservation guidelines, indigenous knowledge, Ban Na Pa Nat

บทนำ

ความหลากหลายทางชีวภาพ และความหลากหลายทางพันธุกรรมพืช เปรียบเสมือนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร โดยเฉพาะความหลากหลายสายพันธุ์ของพืชสมุนไพร และการใช้ประโยชน์ของชุมชน ในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากพืชสมุนไพรของชุมชน แต่ในปัจจุบันนี้ ความหลากหลายพันธุกรรมของพืชสมุนไพรลดลงทั้งพันธุ์พืชในป่าและทางเกษตรกรรม ทั้งจำนวนชนิดพันธุ์และจำนวนสายพันธุ์ (สุวารี ศรีบุญ, 2543) พืชสมุนไพร มีความหลากหลายไปตามสภาพนิเวศวิทยาของแต่ละท้องถิ่น การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการรักษาโรค และการใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ จึงมีความหลากหลายแตกต่างกันไปด้วย ความหลากหลายของพืชสมุนไพรและความหลากหลายของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคต่าง ๆ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับมนุษย์ที่พึ่งพาอาศัยกันและกันมาเป็นเวลายาวนาน แสดงให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรอย่างยั่งยืน (ยุคล ละม้ายจีน, 2550) พืชสมุนไพรเป็นผลผลิตจากธรรมชาติที่มนุษย์รู้จักนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการรักษาโรคมาตั้งแต่สมัยโบราณพืชสมุนไพรจำนวนมากจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดูแลสุขภาพและการรักษาเยียวยาอาการป่วยแบบพื้นบ้านมาเป็นเวลานานนับพันปีการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านในท้องถิ่นถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ล้ำค่าของสังคมไทยที่เกิดจากปรีชาญาณของหมอพื้นบ้านที่สามารถจำแนกแยกแยะฤทธิ์และสรรพคุณของสมุนไพรจากธรรมชาติเพื่อใช้ในการเยียวยารักษาความเจ็บป่วย การรักษาโดยระบบการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นระบบการรักษาโรคแบบประสบการณ์ของชุมชนที่ได้รับการขสส่งสถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ มีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ได้มีการพัฒนาการใช้สมุนไพรในระบบการแพทย์พื้นบ้านมาอย่างต่อเนื่อง โดยถือว่าสมุนไพรเป็นรูปแบบการรักษาหลักของระบบการแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพรยังคงมีบทบาทในการดูแลสุขภาพของประชาชนมาโดย (สรจักร ศิริบริรักษ์, 2551) แต่ในปัจจุบันความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ มีการพัฒนาเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มีการสังเคราะห์ และผลิตยาจากสารเคมี ในรูปที่ใช้ประโยชน์ได้ง่าย สะดวกสบายในการใช้มากกว่าสมุนไพร ทำให้ความนิยมใช้ยาสมุนไพรลดน้อยลง เป็นเหตุให้ความรู้วิทยาการด้านสมุนไพร ขาดการพัฒนาซึ่งจะเป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งถ้าพืชสมุนไพรในแหล่งชุมชนไม่ถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ความตื่นตัวที่จะพัฒนาความรู้ด้านพืชสมุนไพร (พรหมมินทร์ สายนาครา, 2554)

คนไทยใช้สมุนไพรกันมาแต่โบราณกาล ต่อมาแผนปัจจุบันได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในชีวิตประจำวันทำให้ความสำคัญ ประโยชน์ และคุณค่าของยาสมุนไพรลดลง ปัจจุบันยาสมุนไพร กำลังเป็นที่สนใจของคนไทยทั่วไปรวมทั้งนานาประเทศเกือบทั่วโลก ซึ่งรัฐบาลไทยก็กำลังสนับสนุนการส่งยาสมุนไพรเป็นสินค้า รวมทั้งแนะนำ ชักจูง ส่งเสริมให้ประชาชนปลูกและใช้ยาสมุนไพร

สำหรับป้องกัน บำบัด รักษาโรคให้มากยิ่งขึ้น เพื่อช่วยลดการนำเข้ายาแผนปัจจุบันจากต่างประเทศ ซึ่งในปีหนึ่งๆ การนำเข้ายาและเวชภัณฑ์เป็นเงินมหาศาล ถ้าเราใช้ยาจากสมุนไพรให้เพิ่มมากขึ้นก็จะช่วยให้เศรษฐกิจของไทยฟื้นตัวเร็วขึ้น แต่การที่จะสร้างศรัทธา สร้างจิตสำนึกและชักจูงให้ประชาชนหันมาใช้ยาสมุนไพรกันมากขึ้นนั้น คงต้องมีการปรับปรุงพัฒนาสมุนไพรในทุกรูปแบบให้ดีขึ้น และต้องให้ “ความรู้ที่ถูกต้องกับประชาชนควบคู่ไปด้วย” (เพยาวี เหมือนวงษ์ญาติ, 2553) จังหวัดเลยเป็นจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน มีความหลากหลายทางชีวภาพ และความหลากหลายทางพันธุพืช โดยเฉพาะพืชสมุนไพรมีความหลากหลายพันธุพืชสมุนไพร และชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการเป็นยาสมุนไพร และในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ของชุมชน แต่ในปัจจุบันนี้ ความหลากหลายพันธุพืชสมุนไพรลดลงทั้งพันธุพืชในป่าและทางเกษตรกรรม ลดลงทั้งจำนวนชนิดพันธุ์และจำนวนสายพันธุ์ (สุวารี ศรีบุญ, 2543)

บ้านนาป่าหนาด เพราะบริเวณมีต้นหนาดมากมาย มีการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร มีการถ่ายทอดความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านในการใช้พืชสมุนไพรการรักษา โรคต่าง ๆ จากรุ่นสู่รุ่น เช่น มีป่าหนาด เป็นไม้ชนิดหนึ่งใบใหญ่ยาวเป็นขนมีกลิ่นฉุนเหม็นใช้ทำยา ชาวบ้านถือว่าต้นหนาดเป็นยาสมุนไพรอย่างดี รักษาโรคได้หลายอย่าง และมีความเชื่อว่าต้นหนาดฝักล้วยมาก เป็นผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะผู้นำทางด้านการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชสมุนไพรท้องถิ่น เป็นผู้รู้ในเรื่องของพืชสมุนไพรท้องถิ่นมีการใช้พืชสมุนไพรท้องถิ่นในการรักษาโรค ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เพื่อได้มีแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นให้มีการดำรงอยู่และมีการใช้พืชสมุนไพรท้องถิ่นอย่างยั่งยืนภายในชุมชนและสามารถพึ่งตนเองได้ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่น บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร คือ ประชาชนที่อาศัยในหมู่ที่ 4 บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย จำนวน 385 คน

กลุ่มตัวอย่าง คือ ตัวแทนครัวเรือนในหมู่ที่ 4 บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย จำนวน 161 คน จากทุกครัวเรือนที่มีอายุมากกว่า 40 ปีขึ้นไป และปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 2 คน

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพและมีวิธีการดำเนินการศึกษาโดยการสำรวจพืชสมุนไพรท้องถิ่นในชุมชนที่มีการนำมาใช้ประโยชน์ และการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อค้นหาแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่น

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1.1 แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In Deep Interview) และเป็นแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interview)

3.1.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม คือการสังเกตเกี่ยวกับบริบทของชุมชน และระบบนิเวศของพืชสมุนไพรท้องถิ่น รวมไปถึงการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชสมุนไพรท้องถิ่น

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลแบบบรรยายและพรรณนา (Descriptive Research) ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งเอกสารและภาคสนามได้เพียงพอต่อการศึกษาวัดคุณสมบัติ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลขั้นต้นและหาข้อมูลเพิ่มเติม หลังจากนั้นมีการเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมโดยการสัมภาษณ์ซ้ำในบางประเด็นที่เป็นประโยชน์ ต่อการวิเคราะห์ข้อมูลมากขึ้นและทำการวิเคราะห์ข้อมูลอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริงมาก

ผลการวิจัย

การศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย โดยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ ปราชญ์ชาวบ้าน ได้แก่ นายเชย ทันทา และนายสุทธิสะอาด นามกอง ที่มีความรู้ความสามารถของชุมชน ผลการศึกษาพบว่าแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นมี 7 แนวทาง ดังนี้

แนวทางที่ 1 การสืบทอดจากบรรพบุรุษ

การเรียนรู้จากพ่อสู่ลูก โดยผู้ให้ข้อมูลได้อธิบายถึงแนวทางการสืบทอดการอนุรักษ์ภูมิปัญญา การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นบ้านนาป่าหนาด ผ่านการเรียนรู้จากครอบครัว

“พ่อชื่อตาชม ทันทา ลูกชื่อตาเชย ทันทา ตาเชยไม่ได้เชยเหมือนดังชื่อ”

โดยมีบิดาเป็นผู้สอน อธิบาย และแนะนำการเรียนรู้วิธีการใช้ยาสมุนไพรรักษา การเก็บพืชสมุนไพรมาปรุงเป็นยารักษาโรค การเก็บพืชสมุนไพรมาขยายพันธุ์ในบริเวณครัวเรือนพื้นที่ที่มีการกระจายของพืชสมุนไพร โดยที่ผู้ให้ข้อมูลได้อธิบายเพิ่มเติมว่าองค์ความรู้ด้านพืชสมุนไพรของเขานั้นเป็นในลักษณะครูพักลักจำจากบิดาของเขา จนกระทั่งบิดาของเขาได้สั่งสอน

เป็นระบบระเบียบมากขึ้นจนทำให้เขามีองค์ความรู้ที่ชัดเจนมากขึ้น ส่วนหนึ่งมาจากที่บิดาของเขามีอายุมากขึ้นมีความวิตกกังวลว่าจะไม่มีใครสืบทอดองค์ความรู้ของตนเอง โดยในขณะนั้นผู้ให้ข้อมูลทำงานประจำในหน่วยงานของรัฐมีความมั่นคงในชีวิต แต่มาเรียนรู้องค์ความรู้จากพืชสมุนไพรเนื่องมาจากเป็นมรดกตกทอดจากบิดาของเขานั้นเอง แต่เมื่อมาถึงในปัจจุบันนี้ตัวของผู้ให้ข้อมูลเองก็มีความวิตกกังวลเช่นเดียวกันกับบิดาของเขาในอดีตนั้นคือขาดผู้สืบทอดองค์ความรู้ของตนเองและส่งผลให้องค์ความรู้ขาดหายไป

แนวทางที่ 2 การจดบันทึก การทำสมุดคู่มือ

ด้วยสถานการณ์ของความไม่แน่นอนของการสืบทอดองค์ความรู้ ส่งผลให้ผู้ให้ข้อมูลได้ทำการจดบันทึกพืชสมุนไพร ประโยชน์ สรรพคุณ สัตว์ส่วนการแปรรูปและปรุงยา และอื่น ๆ โดยการจดบันทึกนี้มีลักษณะของการเป็นสมุดเล่มเล็กที่ไม่ได้ตกแต่งความสวยงาม แต่ด้านในของสมุดเล่มเล็กนี้อัดแน่นไปด้วยเนื้อหาขององค์ความรู้ด้านพืชสมุนไพรที่มีการจดบันทึกไว้ เช่น ต้นหนาด สรรพคุณใบ แก้อาการเกร็งของกล้ามเนื้อ เป็นยาห้ามเลือด ยาเจริญอาหาร แก้อาการไอหอบ เป็นยาบำรุงหลังคลอด แก้ไข้ ลดความดันโลหิต ขับพยาธิ แก้แผลอักเสบ แก้กลากเกลื้อน และแผลฟกช้ำ

เป็นการจดองค์ความรู้ที่ได้จากการส่งต่อจากบิดา จากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับหมอยาพื้นบ้าน หมอยาสมุนไพรในชุมชนและนอกชุมชน นอกจากนี้ในสมุดเล่มเล็กของผู้ให้ข้อมูลนี้ยังประกอบไปด้วยองค์ความรู้ด้านการพยากรณ์ดวงชะตา การคำนวณฤกษ์มงคล เมื่อสอบถามผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเผยแพร่องค์ความรู้ของสมุดบันทึกหรือสมุดเล่มเล็ก ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า

“ดาพร้อมให้เข้าไปเผยแพร่ ถ่ายเอกสารได้ เพราะความรู้ไม่ได้ซื้อหา ไม่มีขาดทุน”

เมื่อได้ฟังเช่นนี้ ผู้วิจัยได้ขออนุญาตนำมาศึกษาเพื่อเรียบเรียงองค์ความรู้ให้มีความถูกต้องตามหลักวิชาการมากขึ้น โดยผู้ให้ข้อมูลก็ยินดีและได้กล่าวส่งท้ายว่าขอให้ทำสวยๆ นะ จะได้เอาไว้แจกลูกหลานในครอบครัวและชุมชนด้วย เพื่อมีคนสนใจจะได้สานต่อองค์ความรู้ต่อไป

แนวทางที่ 3 การขยายพันธุ์พืชสมุนไพรท้องถิ่น

ผู้ให้ข้อมูลได้อธิบายถึงแนวทางการอนุรักษ์พืชสมุนไพรท้องถิ่นในประเด็นที่น่าสนใจเพิ่มเติมอีกว่า นอกจากเขาได้ทำการอนุรักษ์โดยการสืบทอดจากบิดา จดบันทึกลงสมุดเล่มเล็ก ยังมีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรด้วยวิธีการ 3 อย่างคือ

1. การนำพันธุ์พืชจากป่าเข้ามาปลูกในครัวเรือน โดยในอดีตเขาได้ติดตามบิดาเข้าไปในป่าของชุมชนที่เรียกว่าเขาแก้ว เพื่อไปหาสมุนไพรมาใช้เป็นยา โดยการไปหาสมุนไพรในป่านี้เขาได้ความรู้เพิ่มขึ้นในเรื่องของพันธุ์ไม้ท้องถิ่น พืชที่สามารถกิน-กินไม่ได้ พืชที่สัตว์นิยมกินเป็นยา นอกจากนี้เขายังมีความรู้ในเรื่องของการหาเห็ดป่า อาหารป่า พื้นที่อาหารที่สมบูรณ์ติดตัวมาด้วย แต่เมื่อเวลาผ่านไปเขาเริ่มรู้สึกว่าพืชสมุนไพรในป่าเริ่มลดลงอันเนื่องมาจากชุมชนเข้าป่าไปหาไม้มาปลูกบ้านบ้าง ไปหาของป่าบ้าง ไปหาฟันบ้าง ซึ่งส่งผลกระทบต่อพืชสมุนไพรที่ถือว่าเป็นความหลากหลายของสายพันธุ์ ประจวบกับเขาเริ่มมีอายุมากขึ้นการเข้าป่าหาสมุนไพรเริ่มไม่ปลอดภัยต่อ

ตัวเอง และเสียเวลาหลายชั่วโมงในการค้นหา เขาจึงนำพันธุ์ที่หาได้มาปลูกไว้ในชุมชนทั้งบริเวณพื้นที่ครัวเรือน พื้นที่สาธารณะของชุมชน เพื่อสะดวก ง่าย และอำนวยความสะดวกให้กับเขาเอง

2. การขยายพันธุ์ด้วยตนเองในบ้าน นอกจากพืชสมุนไพรที่นำมาจากในป่าแล้ว พืชสมุนไพรที่พบได้ในชุมชน ในไร่ นา ผู้ให้ข้อมูลก็นำมาขยายพันธุ์ต่อในพื้นที่หลังบ้านและไร่ นาของตนเอง ซึ่งพืชสมุนไพรที่นำมาขยายสายพันธุ์นี้ไม่ใช่แค่พืชสมุนไพรที่พบได้ในชุมชนเท่านั้น ยังหมายรวมถึงพืชสมุนไพรที่ได้จากภายนอกชุมชน ชุมชนอื่นที่มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันผู้ให้ข้อมูลเห็นว่ามีประโยชน์จึงนำขยายพันธุ์ต่อในครัวเรือนและชุมชนของตนเองเพื่อให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

3. การแลกเปลี่ยนสายพันธุ์แก่ผู้ที่สนใจ นอกจากการขยายสายพันธุ์แล้วนั้น ยังมีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้ามพื้นที่กันอีกด้วย เพราะเมื่อหน่วยงานของรัฐได้มีการจัดเวทีหรือพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ จึงเกิดเป็นเครือข่ายหมอยาพื้นบ้านที่ผู้ให้ข้อมูลมองว่ามีประโยชน์เป็นอย่างมาก อันเนื่องมาจากการเปิดมุมมองใหม่ๆ ให้กับแต่ละคน เกิดการทดลอง ค้นคว้าเบื้องต้นด้วยตนเองถึงการขยายสายพันธุ์ การแปรรูป สรรพคุณ ความเหมาะสมของชนิดพืชและลักษณะทางกายภาพของชุมชน เช่น หนาวมาขยายพันธุ์ในชุมชน เพราะมีสรรพคุณในการรักษาโรค ชาวบ้านมีความเชื่อด้านศาสนาป้องกันสิ่งไม่ดี ได้มีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรท้องถิ่นไว้ที่ศูนย์วัฒนธรรมตนไทดำ บ้านพิพิธภัณฑสถานและกลุ่มพัฒนาแนวทางอาชีพบ้านนาป่าหนาด ซึ่งถือว่าเป็นความท้าทายให้กับผู้ให้ข้อมูลในฐานะหมอยาพื้นบ้าน นาป่าหนาดและหมอยาพื้นบ้านในพื้นที่อื่นของเมืองเลย อีกทั้งยังถือว่าเป็นการอนุรักษ์พืชสมุนไพรในจังหวัดเลยอีกด้วย

แนวทางที่ 4 การพัฒนาตนเอง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ปัจจุบันหน่วยงานของรัฐได้เข้ามาพัฒนา ยกระดับปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ด้านพืชสมุนไพร หมอยาพื้นบ้าน โดยได้ทำการสำรวจ และเชิญมาร่วมให้ข้อคิดเห็น ให้ความรู้ ในแต่ละพื้นที่ของตนเอง และยังเพิ่มเติมองค์ความรู้ให้กับปราชญ์ชาวบ้านเพื่อยกระดับผลิตภัณฑ์ชุมชน เช่น การอบรมการแปรรูปพืชสมุนไพร การผลิตบรรจุภัณฑ์ การตลาด การตั้งราคาสินค้า นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การเป็นหมอยาพื้นบ้าน องค์ความรู้ ประสบการณ์ชีวิตของแต่ละคน ได้แลกเปลี่ยนพันธุ์พืชสมุนไพรที่ไม่มีในชุมชนของตนแก่กันและกัน ซึ่งผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่าการที่รัฐเข้ามาสนับสนุนนี้ทำให้เขาเปิดมุมมองใหม่ๆ มีความรู้เพิ่มขึ้น สามารถนำมาปรับใช้ในการประกอบอาชีพได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังทำให้รู้จักเพื่อนร่วมอาชีพที่มีใจรักในเรื่องของพืชสมุนไพร แลกเปลี่ยนเบอร์โทรศัพท์กันกับผู้เข้าอบรมต่างชุมชนกลายเป็นเครือข่ายทางวิชาชีพนั้นเอง

“อนามัยมาตามไปอบรมเพิ่มความรู้ มันดีจริง ๆ ทำให้รู้ว่าพืชสมุนไพรทำแบบไหนถึงขายได้”

คำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลและสายตาของเขาสะท้อนถึงความดีใจ ภูมิใจ ที่มีคนมาสนับสนุนและส่งเสริม ซึ่งนอกจากจะทำให้เขามีรายได้แล้วเขายังได้รับใบอนุญาตให้ผลิตและจำหน่ายพืชสมุนไพรและยาสมุนไพรที่ได้จากการแปรรูปด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวทางที่ 5 การนำพืชสมุนไพรท้องถิ่นมาแปรรูปเป็นยารักษาโรค

การนำพืชสมุนไพรมาแปรรูปให้เป็นยารักษาโรคได้พัฒนาและผสมผสาน พืชสมุนไพรหลากหลายชนิดที่ได้รับการรับรองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องว่าสามารถจำหน่ายได้ โดยผู้ให้ข้อมูลนำพืชสมุนไพรมาแปรรูปเป็นยาสมุนไพรพื้นบ้านได้หลากหลายขนานยา เช่น รางจืดชื้อท้องถื่นจางจืด สรรพคุณแก้ไอเสบ แก้ปวดบวม ราก เถา ใบถอนพิษเบื่อเมา แก้เมาค้าง แก้ประจำเดือนไม่ปกติ ปวดหู แก้ปวดบวม แก้ไข้ ใบถอนพิษทั้งหมตว่านชักมดลูกสรรพคุณ เหง้า ชักมดลูกให้เข้าอยู่เร็วขึ้น แก้มดลูกพิการ แก้ปวดมดลูก แก่ริดสีดวงทวารหนัก แก่กระษัย แก้ปัสสาวะขุ่นข้น แก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ แก่ธาตุพิการอาหารไม่ย่อย ว่านโพลสรรพคุณเหง้าแก้เคล็ดขัดยอกฟกช้ำ บวม เส้นตึงขยายหลอดลมแก้บิดสมานแผลล้าไส้ บำรุงผิวพรรณ ใบแก้ครั่นเนื้อครั่นตัวแก้ปวดเหมือนตามร่างกายเป็นต้น ซึ่งการนำพืชสมุนไพรมาแปรรูป ให้เป็นยาโรคโรคนั้นอยู่บนพื้นฐานของความปลอดภัย และตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้ ซึ่งยาสมุนไพรนี้ได้ถูกจัดบันทึกลงคู่มือหรือสมุดเล่มเล็กไม่ให้สูญหายและเผยแพร่ความรู้ในสถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น โรงเรียน อนามัย โรงพยาบาล หน่วยงานของรัฐ เป็นต้น

นอกจากนี้ผู้ให้ข้อมูลยังได้รับใบประกาศนียบัตรผ่านหลักสูตรการอบรมยาสมุนไพรพื้นบ้าน ใบอนุญาตจัดจำหน่ายยาสมุนไพร ใบอนุญาตผลิตยาสมุนไพรพื้นบ้าน จากกระทรวงสาธารณสุขและหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการการันตีถึงความสามารถ คุณสมบัติ และประสิทธิภาพชีวิตของผู้ให้ข้อมูล

ภาพประกอบที่ 1 แสดงการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรท้องถิ่น เปลี่ยนเป็นเรื่องของการแปรรูป

ภาพถ่ายโดย : ปิยะนุช เหลืองงาม (14 กันยายน 2564)

แนวทางที่ 6 การสร้างมูลค่าเพิ่มโดยการจำหน่ายยาจากพืชสมุนไพรท้องถิ่น

ผลจากการเข้าร่วมการอบรม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ พัฒนานตนเองกับหน่วยงานของรัฐ โรงพยาบาลประจำตำบล พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ประจำอำเภอเขียงคาน และหน่วยงานอื่น ๆ ส่งผลให้ผู้ให้ข้อมูลนำความรู้ไปพัฒนาผลิตภัณฑ์และผ่านกระบวนการพัฒนามาสู่การจัดจำหน่ายในหลายพื้นที่ เช่น แหล่งท่องเที่ยวพืชรักษ์บ้านนาป่าหนาด โรงพยาบาลประจำตำบล สถานที่ท่องเที่ยวในพื้นที่ต่างๆ ซึ่งผลตอบรับอยู่ในระดับที่ดีโดยเฉพาะสถานที่ท่องเที่ยวโตด้าบ้านนาป่าหนาด จนกระทั่งเมื่อสถานการณ์โรคระบาดเข้ามาส่งผลให้การจำหน่ายของผู้ให้ข้อมูล

ต้องยุติลง อันเนื่องมาจากไม่มีนักท่องเที่ยวเข้ามา ผู้ให้ข้อมูลจึงต้องงดการแปรรูปพืชสมุนไพรแต่มาขยายสายพันธุ์สมุนไพรแทน เมื่อสอบถามผู้ให้ข้อมูลถึงรายได้เฉลี่ยต่อเดือน ได้คำตอบว่าแล้วแต่จำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาประมาณเดือนละ 3,000 โดยเฉลี่ย สำหรับคนแก่ที่ยังสามารถทำงานแก่เหงาและทำให้ตนเองรู้สึกมีประโยชน์ก็เพียงพอแล้ว ส่วนยาสมุนไพรที่ได้รับการนิยมนำสำหรับนักท่องเที่ยวก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ความนิยมของผู้บริโภคในขณะนั้น เช่น ชาหญ้าหวาน ฟ้าทลาย โจร ลูกประคบสมุนไพร เป็นต้น

แนวทางที่ 7 การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้

ผู้ให้ข้อมูลได้เล่าถึงการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้แก่บุคคลที่สนใจ เยาวชน หน่วยงานของรัฐ เครือข่ายพืชสมุนไพร โดยประสบการณ์ในการถ่ายทอดความรู้ของผู้ให้ข้อมูลคือการเป็นวิทยากรเกี่ยวกับพืชสมุนไพรท้องถิ่น การขยายพันธุ์พืชสมุนไพร การแปรรูปพืชสมุนไพร การทำลูกประคบสมุนไพร เช่น

- หน่วยงานเทศบาล เป้าหมาย ผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 13 หมู่บ้าน ในตำบลเขาแก้ว เรื่อง สรรพคุณ และการแปรรูปพืชสมุนไพรท้องถิ่น การทำลูกประคบ

- หน่วยงานรพ.สต. ย่อมาจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลเขาแก้ว อสม. จำนวน 13 หมู่บ้านในตำบลเขาแก้ว เรื่อง สรรพคุณ และการแปรรูปพืชสมุนไพรท้องถิ่นการทำลูกประคบ

- หน่วยงานศูนย์วัฒนธรรมไทดำ บ้านนาป่าหนาด นักเรียนโรงเรียนบ้านนาป่าหนาด ระดับชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ 4-6 เรื่อง สรรพคุณ และการแปรรูปพืชสมุนไพรท้องถิ่น การทำลูกประคบ

- หน่วยงานศูนย์วัฒนธรรมไทดำ บ้านนาป่าหนาด นักเรียนโรงเรียนเขาแก้ว วิทยาสรรพ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษา เรื่อง สรรพคุณ และการแปรรูปพืชสมุนไพรท้องถิ่น การทำลูกประคบ

- หน่วยงานสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ครูและนักเรียน กศน. เรื่อง สรรพคุณ และการแปรรูปพืชสมุนไพรท้องถิ่น การทำลูกประคบ

ภาพประกอบที่ 2 แสดงรูปแบบการอนุรักษ์ภูมิปัญญา การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่น บ้านนาป่าหนาดตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

อภิปรายผล

แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นปรากฏว่ามี 7 แนวทาง ได้แก่ แนวทางที่ 1 การสืบทอดจากบรรพบุรุษ เป็นการเรียนรู้ จากพ่อสู่ลูก แนวทางที่ 2 การจดบันทึกการทำสมุดคู่มือ ผู้ให้ข้อมูลได้ทำการจดบันทึกพืชสมุนไพร ประโยชน์สรรพคุณ สัตว์ส่วนการแปรรูปและปรุงยา แนวทางที่ 3 การขยายพันธุ์พืชสมุนไพรท้องถิ่นมีวิธีการ 3 อย่าง ได้แก่ การนำพันธุ์พืชจากป่าเข้ามาปลูกในครัวเรือน การขยายพันธุ์ด้วยตนเองในบ้านและการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์แก่ผู้ที่สนใจ แนวทางที่ 4 การพัฒนาตนเองการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีหน่วยงานของรัฐได้เข้ามาพัฒนาระดับปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ด้านพืชสมุนไพร หมอยาพื้นบ้าน แนวทางที่ 5 การนำพืชสมุนไพรท้องถิ่นมาแปรรูปเป็นยารักษาโรค แนวทางที่ 6 การสร้างมูลค่าเพิ่มโดยการจำหน่ายยาจากพืชสมุนไพรท้องถิ่น และแนวทางที่ 7 การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้แก่บุคคลที่สนใจ เยาวชน หน่วยงานของรัฐ เครือข่ายพืชสมุนไพร

ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ เสาวภา สุขประเสริฐ และจันทร์แจ่ม ดวงอุปะ. (2556) ทนุชุมชนกับการอนุรักษ์ความหลากหลายพันธุ์พืชสมุนไพร พืชสมุนไพรมีคุณค่าต่อวิถีชีวิตชุมชน ทนุชุมชนมีบทบาทสำคัญต่อการอนุรักษ์พืชสมุนไพร เพราะ 1) สภาพความหลากหลายพันธุ์พืชสมุนไพร ที่สัมพันธ์กับสภาพดินอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งภูเขาและแหล่งน้ำธรรมชาติ เหมาะต่อการปลูกสมุนไพรหลากหลายชนิดและที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีมากกว่า 1,000 ชนิด เป็นพืชยืนต้น พืชล้มลุก พืชแหล่งน้ำ พืชไม้เลื้อยและพืชผักสวนครัว มีการปลูกสมุนไพรในลักษณะสวนบ้าน 2) ลักษณะทนุชุมชนกับการใช้ประโยชน์ความหลากหลายพันธุ์พืชสมุนไพรพบว่าทนุทรัพยากรธรรมชาติ มีภูเขา ป่าชุมชน แม่น้ำเลย ห้วยน้ำพาน ทนุทางสังคม มีความสามัคคี การเอื้อแรง การแบ่งปันและช่วยเหลือกัน ทนุวัฒนธรรม มีประเพณีท้องถิ่นและศาสนา เป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมทนุทางปัญญามีการจัดการทรัพยากร เห็นคุณค่าของบรรพบุรุษที่ถ่ายทอดความรู้ และทนุภูมิปัญญาเห็นคุณค่าและใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร 3) วิธีการอนุรักษ์ความหลากหลายพันธุ์พืชสมุนไพรโดยทนุชุมชน พบว่าชุมชนกำหนดการใช้ประโยชน์ การรักษา การฟื้นฟูและการพัฒนาโดยปลูกสมุนไพรเพิ่มในสวนบ้าน พัฒนาแหล่งเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้ การมีกฎเกณฑ์ ปราชญ์ชุมชนถ่ายทอดความรู้ การทำแผ่นพับ “สมุนไพรในชุมชนของเรา” และการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐและท้องถิ่น

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ภูมิปัญญาไทย หมายถึง สิ่งที่เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการสั่งสม สะสม สามารถคิดเอง ทำเอง เป็นความรู้แบบองค์รวมสามารถถ่ายทอดได้ มีความเชื่อมโยงบูรณาการ นำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุขหรือป้องกันและแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นได้ภูมิปัญญาเป็นสินทรัพย์ของประชาชนและชุมชนที่มีการสั่งสมทนุทางปัญญา ความรู้ วัฒนธรรม ทักษะฝีมือ ธรรมชาติของชุมชน ความสงบ วิถีชีวิต วัสดุตามธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานหรือทนุทางสังคมของชุมชน เพราะเป็นสิ่งที่ได้รับการสร้างสมและ

สืบทอดต่อ ๆ มาเป็นสมบัติของคนในชุมชนซึ่งมีอยู่มาก สิ่งที่จะต้องเร่งทำในวันนี้คือการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น รักษาภูมิปัญญาเดิมของไทยแล้วต่อยอดภูมิปัญญาด้วยวิทยาการและความรู้สมัยใหม่เพื่อให้พื้นฐานของไทยแข็งแกร่งและอยู่รอดได้อย่างมั่นคง มีแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่น มี 7 แนวทาง ได้แก่ แนวทางที่ 1 การสืบทอดจากบรรพบุรุษเป็นการเรียนรู้ จากพ่อสู่ลูก แนวทางที่ 2 การจัดบันทึกการทำสมุดคู่มือ ผู้ให้ข้อมูลได้ทำการจัดบันทึกพืชสมุนไพร ประโยชน์สรรพคุณ สัดส่วนการแปรรูปและปรุงยา แนวทางที่ 3 การขยายพันธุ์พืชสมุนไพรท้องถิ่นมีวิธีการ 3 อย่าง ได้แก่ การนำพันธุ์พืชจากป่าเข้ามาปลูกในครัวเรือน การขยายพันธุ์ด้วยตนเองในบ้านและการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์แก่ผู้ที่สนใจ แนวทางที่ 4 การพัฒนาตนเองการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีหน่วยงานของรัฐได้เข้ามาพัฒนาศูนย์ระดับปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ด้านพืชสมุนไพร หมอยาพื้นบ้าน แนวทางที่ 5 การนำพืชสมุนไพรท้องถิ่นมาแปรรูปเป็นยารักษาโรค แนวทางที่ 6 การสร้างมูลค่าเพิ่มโดยการจำหน่ายจากพืชสมุนไพรท้องถิ่น และแนวทางที่ 7 การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้แก่บุคคลที่สนใจเยาวชน หน่วยงานของรัฐ เครือข่ายพืชสมุนไพร

เอกสารอ้างอิง

- เพียงใจ เจียรวิชัยกุล. (2559). *ความหลากหลายของพืชสมุนไพรและภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตเขาซับแก่งไก่อ จังหวัดลพบุรี*. สาขาวิชาเกษตรศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ลพบุรี.
- สุวารี ศรีบุญ. 2543. *การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สมภพ ประธานธรรมาธิราช และพร้อมจิต ศรีสัมพันธ์. (2552). *สมุนไพรการพัฒนาเพื่อการใช้ประโยชน์ยั่งยืน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : หจก สามลดา จำกัด.
- เสาวภา สุขประเสริฐ และ จันทร์แจ่ม ดวงอุปะ. (2556). *ทุนชุมชนกับการอนุรักษ์ความหลากหลายพันธุ์พืชสมุนไพร*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- หยาดเพชร แก้วสารและคณะ. (2556). *การสำรวจพืชสมุนไพรในท้องถิ่นของหมู่บ้านบู่ฝักขม ตำบลบ้านดัว อำเภอลำลูก จังหวัดเพชรบูรณ์*. สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ทั่วไป คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- valley, district buner, *Pakistan journal of Botanical*. 43 (3) : 1445-1452.
- Chakul, W. And Chramongkolgarn, U. and Paisooksantivatana, Y. (2002). Medicinal Plants in Tao Dam Forest, Wangkrajae Village, Sai Yok District, Kanchanaburi Province. *Thai Journal of Phytopharmacy*. 9(2) : 47-56.

